БАЗЕЛЬ ІІ: АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ПОЛОЖЕНЬ ТА МОЖЛИВОСТІ ЇХ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Світлана КОВАЛЬ

Розглянуто основні положення "Міжнародної конвергенції розрахунку власного капіталу і вимог до власного капіталу: доопрацьованої рамкової угоди" (Базель ІІ). Виокремлено проблеми, пов'язані із забезпеченням умов впровадження положення в Україні. Подано практичні рекомендації щодо втілення окремих положень Базеля ІІ у вітчизняну банківську практику.

Main principles of International convergence of calculation of property asset and requirements to the property asset: finished off scope agreement (Basle II) are considered. The problems of terms providing of introduction of principles in Ukraine are selected. Practical recommendations in relation to embodiment of separate principles of Basel II in domestic practice are offered.

Банківська діяльність є об'єктом пильного нагляду, основна мета якого полягає у підтриманні стабільності банківської системи країни. Завданням регулюючих органів є максимальне зменшення ризиків через встановлення відповідних правил і дотримання жорсткого контролю за їхнім виконанням. За відсутності ефективного регулювання банківська система не лише є потенційним об'єктом кризи, а й сама може стати джерелом макроекономічних дисбалансів і фінансових потрясінь. Таким чином, банківське регулювання має бути спрямоване на підвищення гнучкості та внутрішньої стабільності банківської системи. Водночас для забезпечення економічної і фінансової стабільності необхідно розробити таку систему регулювання, яка задовольняла би потреби банківського сектора, реагувала би на кон'юнктурні коливання та могла б адаптуватись до змін на світових ринках.

Зближення вимог різних країн з приводу достатності капіталу стали можливими у межах діяльності Базельського комітету з банківського нагляду та регулювання, діяльність якого спрямовувалася на реалізацію ідеї раннього виявлення і попередження нестабільності банківських систем. Рекомендації комітету є об'єктом обговорення у наукових працях зарубіжних та вітчизняних вчених, і зокрема, М. Алексеєнка, З. Васильченко, А. Вожжова, І. Гуцала, О. Дзюблюка, О. Лаврушина, А. Сімановського та інших.

Науково-теоретична та практична значимість зазначеної проблеми зумовили написання даної наукової статті. Її метою є аналіз основних положень "Міжнародної конвергенції розрахунку власного капіталу і вимог до власного капіталу: доопрацьованої рамкової угоди" (Базель ІІ), а також визначення можливості їх впровадження у вітчизняну банківську практику.

Донедавна у банківській практиці застосовувались рекомендації Базельського комітету 1988 р., щодо регулювання достатності капіталу банків. Документ "Міжнародне наближення розрахунку капіталу та стандартів капіталу" [6] базувався на трьох основних положеннях:

– капітал банку складається з основного та додаткового;
– основним критерієм достатності капіталу банку для забезпечення надійного захисту від фінансових ризиків є співвідношення капіталу банку з його активами, зваженими на фактор ризику. За основу розрахунку величини активів, зважених на ризик, взято кредитний ризик, тобто ризик невиконання зобов'язань контрагентом банку. Всі активи банку класифікуються і зараховуються до визначеної категорії та зважуються на фактор ризику згідно із встановленою шкалою коефіцієнтів;
– відношення капіталу банку до активів, зважених на фактор ризику, не має бути меншим, ніж 8%.

У 1996 р. з метою уточнення розрахунку достатності капіталу було прийнято поправку до Угоди про капітал, згідно з якою банки повинні корегувати величину власного капіталу з урахуванням не лише кредитних, а й ринкових ризиків. До того ж, ця поправка виокремила капітал третього рівня – короткостроковий субординований борг.

Доповнюючи вже існуючі, у січні 2001 р. Базельський комітет подав нові пропозиції щодо регулювання діяльності найбільших світових банків. Запропоновані зміни розширювали можливості банку в розробці власних систем оцінювання кредитного, ринкового й операційного ризиків для включення їх у розрахунок показника достатності капіталу. Передача ініціативи банкам пов'язана з існуванням розвинутих внутрішньобанківських систем контролю за ризиками, здатними точніше визначати ризики кожного окремо взятого банку. Адже внутрішня система оцінювання ризиковості активів у конкретному банку буде точнішою, ніж система, що спирається на узагальнений, частково формальний підхід наглядових органів. Такі кардинальні зміни свідчать про принципове зміщення акцентів у пріоритетах світової практики банківського нагляду, коли замість нагляду, що передбачав введення нових нормативів, які важко запровадити та проконтролювати на практиці, пропонується надати банкам більше самостійності в оцінюванні ризиків. Власне кажучи, пропоновані зміни були спрямовані на зменшення надмірного регулювання та посилення самоорганізації і самоконтролю. Такі зміни є результативними лише за умови високого рівня дисципліни банківських установ, що відкидає можливість дезінформації наглядових органів.

Рекомендації Базельського комітету з банківського нагляду та регулювання стосувалися передусім банків країн-членів Базельського комітету і не були обов'язковими для банків інших країн. Однак раціональність і простота запропонованих методик, які давали змогу враховувати особливості країни, сприяли тому, що до початку 2004 р. базельські рекомендації застосовувались у діяльності банків майже 130 країн світу [1, 2].

У червні 2004 р. Базельський комітет з банківського нагляду прийняв концептуальну основу Угоди про капітал (Базель II), виправлена та доповнена версія якої була опублікована у листопаді 2005 р. [7]. Основні положення "Міжнародної конвергенції розрахунку власного капіталу і вимог до власного капіталу: доопрацьованої рамкової угоди" спрямовують органи нагляду на оцінювання достатності капіталу з позиції індивідуального підходу до банку з урахуванням специфіки ризиків, виключаючи єдиний підхід. У цьому документі відображено концепцію стабільного функціонування банківської системи через взаємодію нагляду, високопрофесійного управління банками та ринкову дисципліну, при цьому головна роль відводиться оцінюванню ризиків банківської діяльності. Принципова новизна Базеля II передбачає:

– створення чутливої до ризиків системи розрахунку капіталу, що спирається на оцінювання ризиків, яке здійснюють банки самостійно;
– розрахунок капіталу проводиться з урахуванням операційного ризику, тобто можливих збитків, до яких призводять внутрішні процеси та дії персоналу;
– всебічне розкриття інформації банками;
– використання у розрахунках достатності регулятивного капіталу теорії ймовірностей та математичної статистики.

За основу нових регулятивних вимог Базельського комітету взято паралельно діючі компоненти-опори:

• перша – мінімальні вимоги до власного капіталу банку;
• друга – контроль з боку регулюючих органів;
• третя – дотримання ринкової дисципліни.

Перша компонента містить підходи та методи розрахунку достатності капіталу з урахуванням кредитного, ринкового та операційного ризиків з використанням як зовнішніх джерел оцінювання ризику, так і внутрішніх систем вимірювання ризику. Нормативне значення показника адекватності капіталу залишилось незмінним – 8%. Базель II передбачає кілька альтернативних підходів до кількісного оцінювання кожного з ризиків (рис. 1).

Розрахунок кредитного ризику, згідно з Базельською угодою про капітал, передбачає два альтернативних підходи: стандартизований підхід та підхід внутрішніх рейтингів.

Стандартизований підхід поділяється на спрощений та загальний. За основу цього підходу до оцінювання кредитного ризику взято поділ активів банку на групи (при спрощеному – на 11 категорій активів, при загальному – на 13 категорій) та встановлення для кожної групи коефіцієнта кредитного ризику від 0% до 150%. При загальному стандартизованому підході встановлено кілька альтернативних коефіцієнтів ризику для окремих категорій активів, який вибирається органом нагляду даної країни для всіх банків або визначається залежно від зовнішнього кредитного рейтингу, тобто рейтингу, визначеного незалежним рейтинговим агентством. Загальний стандартизований підхід до оцінювання кредитного ризику має як переваги, так і недоліки. Перевагами цього підходу є простота його застосування та спрямування на співпрацю з надійними клієнтами. До недоліків належать труднощі, пов'язані з визначенням рейтингів незалежними організаціями, оскільки це потребує наявності достатньої кількості рейтингових агентств, оприлюднення інформації про фінансовий стан контрагентів та додаткові витрати на оплату послуг рейтингових агентств.

При спрощеному стандартизованому підході зовнішні рейтинги застосовуються лише щодо вимог до держав та банків, які визначаються агентствами експортного фінансування, що функціонують у кожній країні. Для інших контрагентів значення коефіцієнтів ризиків відповідають рейтингу країни. Такий підхід до оцінювання кредитного ризику є простим у застосуванні і найближчим до української банківської практики, не потребує додаткових витрат на проведення рейтингового оцінювання, тому його запровадження в Україні є можливим найближчим часом.

Оцінювання кредитного ризику за допомогою підходу внутрішніх рейтингів передбачає поділ активів на 5 класів, виокремлення очікуваних і неочікуваних збитків та компонентів ризику (ймовірність дефолту, збиток при дефолті, експозиція при дефолті, ефективний строк). Фундаментальний підхід внутрішніх рейтингів передбачає визначення банком імовірності дефолту на основі власних статистичних спостережень за шість років та параметрів, доведених органами нагляду. При поглибленому підході внутрішніх рейтингів значення всіх компонентів ризику визначаються банком самостійно, але до банку

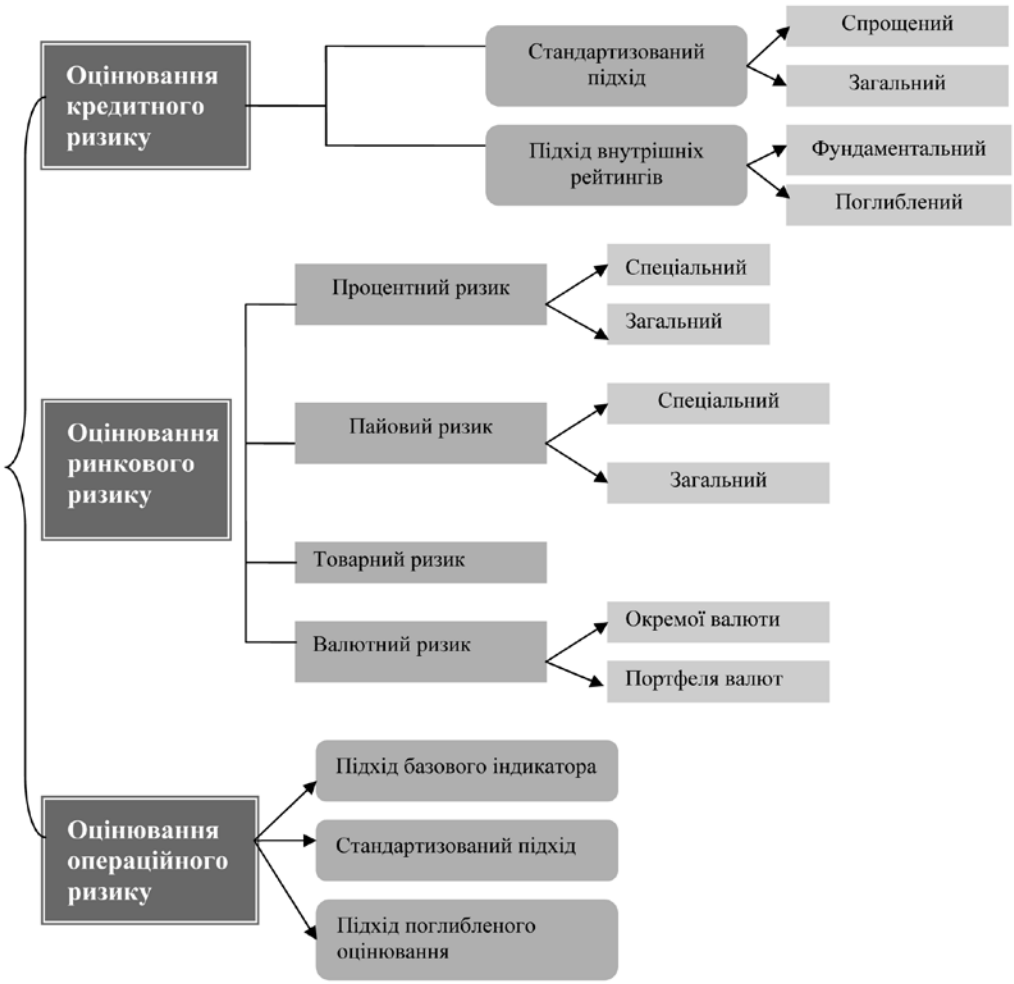

Рис. 1. Альтернативні підходи до оцінювання ризиків згідно з Базелем II

Систематизовано і побудовано автором

ставляться жорсткі вимоги щодо організації його ризик-менеджменту. При застосуванні поглибленого підходу внутрішніх рейтингів банк виконує для себе функції рейтингового агентства. Процедура оцінювання кредитного ризику за допомогою підходу внутрішніх рейтингів є набагато точнішою, але високий рівень вимог до ризик-менеджменту в банку і необхідність використання багаторічних статистичних спостережень роблять такий підхід об'єктом вивчення, а не використання у практиці українських банків.

Оцінювання ринкового ризику здійснюється на основі "Поправки на врахування ринкових ризиків", прийнятої у 1996 р. з урахуванням доповнень, внесених у 2005 р. Ринковий ризик містить такі компоненти:

– процентний ризик торговельної книги;
– пайовий ризик торговельної книги;
– валютний ризик;
– товарний ризик.

Слід зауважити, що складові ринкового ризику, запропоновані Базельським комітетом, відрізняються від класифікації згідно з

Міжнародними стандартами бухгалтерського обліку та фінансової звітності, відповідно до яких ринковий ризик вміщує валютний, процентний та ціновий ризики. Через це при впровадженні рекомендацій Базеля II у вітчизняну банківську практику щодо необхідного рівня капіталу на покриття ринкового ризику виникає проблема невідповідності класифікації такого ризику.

Процентний ризик торговельної книги поділяється на спеціальний і загальний. Спеціальний ризик оцінюється шляхом поділу цінних паперів на три групи:

– державні (цінні папери центральних і місцевих органів влади);
– допущені (цінні папери державних підприємств, міжнародних банків розвитку й інші папери з високим рейтингом);
– інші.

Оцінювання спеціального процентного ризику здійснюється шляхом урахування ринкової вартості цінних паперів та коефіцієнта ризику, що відповідає даній групі цінних паперів і може становити від 0% до 12%.

Підхід до оцінювання загального процентного ризику, за основу якого взято ризик зміни ринкових ставок процента за всією торговельною книгою, є доволі складним.

Носіями пайового ризику торговельної книги є пайові цінні папери та пайові інструменти. Пайовий ризик містить ризик падіння вартості цінних паперів окремого емітента (спеціальний ризик) і ризик падіння ринкової вартості портфеля цінних паперів загалом (загальний ризик). Методика оцінки пайового ризику не містить альтернативних підходів і зводиться до сумування загального і спеціального ризиків.

Товарний ризик пов'язаний з біржовими операціями з товарними інструментами, де базовий актив становлять нафта, зерно, кава. Враховуючи вітчизняну банківську практику, слід зазначити, що товарний ризик не регулюється НБУ, що пов'язано з незначними обсягами операцій невеликої кількості українських банків.

Валютний ризик зумовлений можливістю зміни поточного валютного курсу національної грошової одиниці. На сучасному етапі валютний ризик регулюється економічними нормативами НБУ.

Згідно з п. 644 "Міжнародної конвергенції розрахунку власного капіталу і вимог до власного капіталу: доопрацьованої рамкової угоди" операційний ризик пов'язаний зі збоями внутрішніх систем банку, недосконалістю внутрішнього контролю, людським фактором та зовнішніми чинниками [3]. Для цього виду ризику гостро стоїть проблема у його об'єктивному кількісному оцінюванні. Базельською угодою про капітал запропоновано такі підходи до оцінювання операційного ризику:

– підхід базового індикатора, який є найпростішим і який можуть застосовувати будь-які банки. Вимогу до капіталу розраховують як добуток середнього валового доходу за три роки на альфа-коефіцієнт, встановлений на рівні 15%;
– стандартизований підхід, який можуть застосовувати банки за дозволом органу банківського нагляду. За основу оцінювання взято поділ всієї операційної діяльності на вісім бізнес-ліній та встановлення коефіцієнтів для кожної лінії (від 12% до 18%). Види бізнес-ліній та коефіцієнти визначаються Базельським комітетом;
– підхід поглибленого оцінювання, який відрізняється від стандартизованого підходу можливістю банку самостійно встановлювати значення коефіцієнтів для відповідних бізнес-ліній.

Запровадження навіть спрощених підходів до оцінювання ризиків, запропонованих Базельською угодою про капітал, потребує тривалої та копіткої підготовки як з боку НБУ, так і з боку банківських установ. Впровадження та розвиток внутрішньої системи управління ризиками, нових методик оцінювання ризиків та розрахунку капіталу пов'язані з додатковими витратами банків.

Друга компонента передбачає здійснення нагляду за процесом оцінювання ризиків, а також втручання наглядових органів з метою усунення проблем. Контроль з боку нагляду, викладений у "Міжнародній конвергенції розрахунку власного капіталу і вимог до власного капіталу", має за мету не лише забезпечити необхідний рівень достатності капіталу банку, а й сприяти банкам у розробці і використанні найефективніших методів управління ризиками [3]. Визначальна роль у процесі оцінювання капіталу відводиться системам внутрішнього контролю банку. Ефективний контроль передбачає незалежну перевірку внутрішніх та зовнішніх аудиторів. У Базельській угоді про капітал сформульовано чотири основних принципи нагляду.

Відповідно до першого принципу, банки повинні мати власні методи оцінювання достатності капіталу, які враховують специфіку властивих їм ризиків та стратегію підтримання рівня власного капіталу. Згідно з другим принципом, органи нагляду контролюють та дають оцінку банку щодо його внутрішніх можливостей оцінювати достатність капіталу і дотримуватись встановлених норм; у разі виявлення недоліків органи нагляду повинні вживати необхідних заходів. Третій принцип стверджує, що наглядові органи можуть встановлювати додаткові вимоги до капіталу банків, оскільки при його розрахунках враховано кредитний, ринковий та операційний ризики і не передбачені надзвичайні події. Четвертий (основний) принцип полягає у тому, що наглядові органи повинні своєчасно втручатися у діяльність банку, щоб не допустити зниження достатності капіталу нижче від встановленого рівня та вимагати від банку здійснення заходів для забезпечення достатнього рівня капіталу.

Третя компонента спрямована на досягнення доступності інформації про адекватність капіталу не лише для обмеженого кола осіб та органів, а й для широкого кола клієнтів з метою досягнення певного рівня довіри до банківської установи. Дотримання ринкової дисципліни передбачає публічне розкриття широкого переліку інформації, а також висунення якісних і кількісних вимог до неї. Основними напрямками розкриття ринкової інформації є:

- структура власного капіталу;
- рівень адекватності власного капіталу;
- вимоги до капіталу за основними видами ризиків;
- політика банку щодо управління основними видами ризиків;
- детальна інформація про структуру портфелів банку;
- опис систем внутрішніх рейтингів.

Базельська угода про капітал – це потужний і складний проект, успішна реалізація якого потребує особливої підготовки як органів нагляду, так і банківських установ. Втілення Базеля II у банківську практику пов'язане зі значними витратами. За оцінкою "Прайс Уотерхаус Куперс", такі витрати великого європейського банку становитимуть близько 80–150 млн. євро [5, 9]. Тому Базельським комітетом надано право національним наглядовим органам визначати необхідність та встановлення строків запровадження Базеля II, вибору підходів до розрахунку ризиків залежно від реальної готовності банківської системи. Передбачено, що положення Базельської угоди про капітал спочатку будуть використані у діяльності банківських установ країн-членів Базельського комітету. До того ж Базельським комітетом визнано, що наслідки поспішного запровадження Базеля II можуть бути непередбачуваними. Результативність Базельської угоди про капітал виявиться лише після широкого її запровадження.

Враховуючи, що співпраця у банківській та фінансово-кредитній сферах – одне з пріоритетних завдань, оскільки банки є головними суб'єктами міжнародних валютно-фінансових і кредитних відносин, які опосередковують міжнародний рух капіталу, виникає необхідність приєднання українських банків до умов "Міжнародної конвергенції розрахунку власного капіталу і вимог

до власного капіталу". Запровадження рекомендацій Базельського комітету в Україні – один з факторів успіху, елемент конкурентоспроможності та визнання вітчизняної банківської системи, оскільки Базельська угода про капітал містить сучасні підходи до банківського регулювання та нагляду, основною метою якого є забезпечення достатності капіталу банків і вдосконалення системи управління ризиками, що сприятиме стійкості банківської системи. Ефективне використання підходів, рекомендованих у Базельській угоді про капітал, є необхідною умовою підвищення якості регулювання банківської діяльності. Разом із беззаперечними перевагами основних положень Базельської угоди про капітал існують проблеми, пов'язані із забезпеченням умов її впровадження. Так, використання у вітчизняній банківській практиці навіть спрощених підходів "Базеля II" потребує ґрунтовної та тривалої підготовки, оскільки:

– в Україні немає достатньої кількості рейтингових агентств, які могли би здійснювати рейтингове оцінювання всіх позичальників. Крім цього, клієнти мають бути готовими оприлюднити інформацію про фінансовий стан та зазнати додаткових витрат на оплату послуг таких агентств;
– для забезпечення оцінювання ризиків банки повинні використовувати математичні моделі, які взяті за основу розрахунків, рекомендованих Базельським комітетом, та мати у своєму розпорядженні адекватне програмно-технічне забезпечення, для розробки якого необхідні часові та матеріальні затрати;
– посилення вимог до оцінювання ризиків та необхідність розвитку внутрішньої системи управління ризиками призведе до витрат на підвищення кваліфікації персоналу, залучення послуг зовнішніх спеціалізованих організацій, реорганізацію документообороту;
– відсутній достатній обсяг статистичних даних, необхідних для оцінювання кредитного ризику;
– третій компонент-опора "Ринкова дисципліна" потребує вільного доступу всіх учасників ринку до якісної та кількісної інформації про величину та структуру капіталу, взяті ризики, системи управління ризиками.

Хоч переважна більшість положень Базеля II є доволі складними та їхнє застосування у вітчизняній банківській практиці є проблематичним, впровадження окремих рекомендацій Базельського комітету з банківського нагляду відповідно до положень Базельської угоди про капітал у банківську практику України є вкрай необхідним. Для забезпечення цього процесу Національному банку України потрібно:

– здійснити роботу для отримання сертифікованого україномовного перекладу "Міжнародної конвергенції розрахунку власного капіталу і вимог до власного капіталу" та забезпечити вільний доступ до цього документа;
– реформувати нормативну базу відповідно до рекомендацій Базельського комітету з банківського нагляду в частині класифікації ризиків;
– розробити та подати на обговорення банківському співтовариству порядок та план заходів, які забезпечать впровадження рекомендацій Базеля II;
– сприяти інформованості керівників та працівників банків про основні положення Базельської угоди про капітал, оскільки більшість з них володіє лише загальним уявленням про цей документ; організувати діалог наглядових органів, банківських установ та науковців щодо можливостей та строків запровадження рекомендацій Базеля II;
– для підвищення якості внутрішнього аудиту розробити з урахуванням міжнародного досвіду методичні підходи до діяльності внутрішнього аудиту та вимоги до рівня кваліфікації аудиторів;

– розробити рекомендації щодо запровадження обов'язкової програми підвищення кваліфікації аудиторів, ризик-менеджерів та бухгалтерів банків з вивчення положень Базеля II;
– розглянути можливість диференційованого режиму нагляду за банками з урахуванням якості управління ризиками на основі завдань ризик-орієнтованого нагляду, максимально наближеного до рекомендацій Базельського комітету для зменшення адміністративного тиску на банківські установи;
– ставити вимоги до банків щодо розробки внутрішніх процедур з управління ризиками;
– створити банк даних про позичальників, який містив би п'ятирічний строк кредитних історій;
– розробити вимоги до банків щодо розкриття інформації, перелік якої встановлено третім компонентом Базельської угоди про капітал, у тому числі про операції банку, структуру власного капіталу, взяті ризики і достатність капіталу для їхнього покриття.

Запропоновані у "Міжнародній конвергенції розрахунку власного капіталу і вимог до власного капіталу" принципи, орієнтовані на максимально точне оцінювання достатності капіталу, обумовлюють необхідність збільшення обсягу власного капіталу. Тому важливим кроком до впровадження рекомендацій Базельського комітету у вітчизняну банківську практику є здійснення наукових розвідок з проблем нарощування власного капіталу банків України.

Література

1. Кротюк В., Куценко О. Базель 2: нова концептуальна редакція Базельської вимоги про капітал // Вісник НБУ. – 2006. – № 3. – С. 2–5.

2. Кротюк В., Куценко О. Базель 2: розрахунок мінімально необхідної величини капіталу згідно з першою компонентою // Вісник НБУ. – 2006. – № 5. – С. 16–22.

3. Международная конвергенция расчетов собственного капитала и требований к собственному капиталу: Переработанное рамочное соглашение // Бизнес и Банки. – 2005. – № 12, 15, 25.

4. Международная конвергенция расчетов собственного капитала и требований к собственному капиталу: Переработанное рамочное соглашение // Бизнес и Банки. – 2004. – № 44–48.

5. Пирошка М. Базель-2 для управляющих банками: основные характеритики и последствия внедрения для Центральной и Восточной Европы // Банковское дело. – 2006. – № 3. – С. 8–17.

6. International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards. Basle Committee on Banking Supervision. – Basle. – June 1988 // www.bis.org.

7. International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards. A Revised Framework. Basle Committee on Banking Supervision. – Basle. – Updated November 2005 // www.bis.org.